

ПОБУДОВА ЕКО-ОРІЄНТОВАНОЇ СИСТЕМИ КООРДИНАТ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ ЇЇ ІСНУВАННЯ

УДК 159.92

ГАРЬКАВЕЦЬ С.О.

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля МОН
України, м. Луганськ

У статті розглядаються проблеми побудови сучасної еко-орієнтованої системи координат життєдіяльності людини, в якій превалюють природоцентрическая та екоцентрическая моделі свідомості особистості. Акцентується положення про те, що конфігураційні і префігуративної культурні екстраполяції відповідають розглянутим моделям свідомості. Пропонується система соціально-психологічних впливів, яка може бути ефективно задіяна в процесі формування екоцентрического свідомості особистості.

Ключові слова: *конфігураційної культура, соціально-психологічний вплив, префігуративної культура, еко-орієнтація, екоцентричний свідомість.*

ПОСТРОЕНИЕ ЭКО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ КООРДИНАТ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ЕГО СУЩЕСТВОВАНИЯ

В статье рассматриваются проблемы построения современной эко-ориентированной системы координат жизнедеятельности человека, в которой преобладают природоцентрическая та екоцентрическая модели сознания личности. Акцентируется положение о том, что конфигурационные и префігуративные культурные экстраполяции соответствуют рассматриваемым моделям сознания. Предлагается система социально-психологических влияний, которая может быть эффективно задействована в процессе формированию екоцентрического сознания личности.

Ключевые слова: *конфігураційная культура, соціально-психологическое влияние, префігуративная культура, еко-орієнтація, екоцентрическое сознание.*

Постановка проблеми. В останні роки ми спостерігаємо значні зміни, які відбуваються у всіх сферах суспільного життя українських громадян. Дані трансформації мають системний характер і значною мірою вплинули на процеси виховання, навчання та розвитку людей. При цьому стара, радянська «система координат» здебільшого втратила свою дієвість, а нова тільки розробляється та час від часу випробовується.

Проте, залишається відкритим питання: чи буде нова система координат існування людини еко-орієнтованою, чи залишиться такою, що спрямовується на подальше руйнування природного. Багато в чому, виклики сьогодення зумовлені тим,

що поряд з економічними, правовими та соціальними трансформаціями (у тому числі глобалізаційного виміру), у сучасних умовах зростає кількість кофігуративних (діти та дорослі навчаються у своїх сучасників) і префігуративних (дорослі навчаються у своїх дітей) елементів культури та зменшується кількість постфігуративних (молодше покоління навчається у старшого (діти у своїх батьків) (за М. Мід), що утворює нове тло соціально-психологічних інсталяцій активності та діяльності людей [3]. Таке зростання зумовлює появу нових форм і способів виховання та навчання, а культурна специфіка відбивається на всіх аспектах життєдіяльності людей та детермінує появу нових, якісних перетворень. З огляду на зазначене, буде не безпідставним твердження про значне відставання свідомості сучасників від постмодерністського розвитку суспільних відносин. Саме таке відставання значної маси людей й призводить до виникнення «непорозуміння» між наявними, ефективними алгоритмами існування та тими моделями, які, з одного боку, були найбільш прийнятними у минулому, але такими, що не є ефективними на теперішній час.

Отже, нові координати життєдіяльності людини за сучасних умов зумовлюють вироблення й нових підходів до побудови оптимальних відносин між людською спільнотою та її природним середовищем існування.

Виклад основного матеріалу. Як відомо «екологічний» – це те, що «пов'язано з природою». Для того, щоб екологічна поведінка людей набула вираженої еко-атрибутивності, необхідно усвідомлення того, що вони є природними біологічними істотами. Проте, стиль життєдіяльності, який передбачає першочергове усвідомлення значення гармонії єдності людини та природи є не можливим, якщо не сформованою є її екологічна свідомість. Остання нами розглядається, як вищий рівень психічного відображення природного, штучного, соціального середовища та свого внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини в екологічному світі [2; 5]. При цьому, екологічна свідомість особистості залежить від екологічного змісту, в якому вона формується та відтворюється.

Разом із цим, на теперішній час науковці, у залежності від особливостей когнітивного, емотивного та конативного компонентів свідомості виокремлюють такі типи екологічної свідомості, як антропоцентричний, природоцентричний та екоцентричний [5].

Антропоцентричний тип екоосвідомості – це тип, за який найвищою цінністю є людина, а природне є власністю людини й вона може ним розпоряджатися на власний розсуд. Це уявлення, які мають історичний характер, засновані на традиціях, а отже мо-

жуть певним чином бути ототожені з постфігуративним типом культури.

Природоцентричний або біоцентричний тип артикулює положення про цінність природи, як найвищої цінності. Головним є те, що розвиток природи є процесом, у якому розвиток людства йому підкорюється. Це тип так званого злиття та зникнення межі між людиною та об'єктами довкілля, й є протилежним антропоцентричному типу. Такий тип стосунків людини та довкілля фахівці називають егоорієнтованим природоцентризмом, де відношення нагадують ставлення дитини до батька. Тобто природоцентричний тип можна певною мірою ототожнити з префігуративним типом культури.

Екоцентричний тип свідомості характеризується конгруентним поєднанням людини та довкілля, й в ньому акцентованими виявляються гармонія, взаємозв'язок, взаємодія та взаєморозвиток. При цьому, розвиток природи та людини розглядається як процес їхньої взаємовигідної єдності. Є підстави вважати, що цей тип свідомості відповідає кофігуративній культурі, яка в останній час усе більше «розгортається» у сучасному суспільстві.

Як відомо екоцентризм був започаткований видатним ученим В. І. Вернадським, який говорив про ноосферу, як єдину систему «людство-природа». Положення вченого все більше набувають своїх прибічників, оскільки вони ґрунтуються на законах мудрості та гармонії, а сучасна загроза глобальних екологічних катастроф, тільки посилює позиції екоцентризму у людському співтоваристві.

Отже ми вважаємо, що префігуративні та кофігуративні культурні екстраполяції відповідають еко-орієнтованій системі координат життєдіяльності людини, а природоцентричний та екоцентричний типи свідомості людей виступають їхнім відповідним підґрунтям.

З зазначених позицій проблемним постає питання побудови еко-орієнтованої системи координат життєдіяльності людини за сучасних умов її існування. Тобто, мова йде про систему соціально-психологічних впливів еко-орієнтованого змісту, за допомогою яких й стає можливим формування відповідних моделей свідомості особистості.

У цьому сенсі В. О. Скребець зазначає, що у впливах як на окрему людину, так і на групу людей у цілях зміни певних проявів їх активності використовуються різні засоби в залежності від методу і мети застосування. При цьому, сукупність засобів, об'єднаних певним алгоритмом їх застосування і направлених на вирішення локальної задачі, утворює конкретний прийом

психологічного впливу, а сукупність прийомів, що реалізують дію, утворюють метод впливу [5].

Науковець також зазначає, що всі методи психологічного впливу, незалежно від сфери їх застосування, можуть бути віднесені до однієї з трьох груп: до методів впливу на джерела (витоки) активності, до методів дії на чинники, що регулюють прояви активності і до методів дії на фоні психічних станів. Прийоми психологічного впливу, що реалізують відповідні методи, зумовлені та орієнтовані на критерії: 1) очікуваних психологічних феноменів, 2) основної мети впливу. Від ролі психічних феноменів у цьому процесі, їх відносять до однієї з трьох груп явищ: феноменів, що відіграють роль пускових механізмів, або витоків активності людини та лежать в основі мотивації її діяльності (потреби, інтереси, схильності, ідеали); феноменів, що регулюють прояви активності (самооцінка, полезалежність/поленезалежність, інтеріоризовані норми і установки референтної групи щодо конкретних проявів активності, складені раніше фіксовані установки особистості); феноменів психічних станів, що зумовлюють динамічні характеристики реалізації активності чи певні якісні її показники.

Ми виходимо з того, що існуючи форми соціально-психологічного впливу можна поєднати у дві великі групи, які М. Дойч і Х. Джерард називають інформаційними і нормативними соціальними впливами [6]. При цьому ці впливи виступають каналами, що забезпечують проведення кофігуративних і префігуративних елементів сучасної окультуризації індивідів.

Наприклад, «соціальний доказ» як одна з форм соціального впливу, на думку Р. Чалдіні, стає дієвою якщо спостерігається наявність двох чинників: невпевненості (коли індивід вагається у ситуації невизначеності) та подібності (йти за тими, хто на тебе схожий) [7]. Тобто, для того щоб екологічні норми стали дієвими алгоритмами поведінки індивіда потрібно щоб у стані невпевненості (на новому місці навчання або роботи) людину оточували ті, хто на неї схожий та володіє стійкими стереотипами еко-орієнтованої поведінки. Іншу форму соціального впливу – «прихильність» продукують ті, хто виявляється найбільш фізично або духовно привабливим, подібний адресату впливу, має позитивне забарвлення та дистанційований від неприємних подій. У даному випадку використовується стереотип – фізично більш привабливі люди виявляються й більш чуйними, добрими та успішними. Також дослідники стверджують, що люди засвоюють поведінку тих, кого вони бачать і ким захоплюються. При цьому, як зазначає Р. Зайонц, чим

частіше людина бачить об'єкт, тим сильніше стає її прихильність до нього [6].

«Авторитет» як одна з форм інформаційного впливу здібна виявляти еко-орієнтовану впливовість на підставі того, що само підкорення уявляється людині раціональним способом прийняття рішення. Усі індивіди, які поважно ставляться до авторитету та його символів, так або інакше підкоряються й екологічним контурам регулювання. Слід зазначити, що у даному випадку виявляється конгруентність прояву цієї форми впливу з функціонально-рольовим впливом. І в першому, і в другому випадках трансляція екологічних норм адресату впливу забезпечується авторитетною людиною, яка є носієм реальної влади.

«Експертна оцінка» – це вплив думок і дій професійної людини, якій ми можемо довірятися у невизначеній для нас соціальній ситуації. Наприклад, фахівець з екології вплине на поведінку інших ефективніше, ніж прибиральник. А думка відомого педагога або психолога про особливості екологічного виховання дитини, буде набагато компетентною й такою, що заслуговує на довіру, ніж думка продавця або таксиста.

«Демонстрування» як вплив виявляється ефективним у тому випадку, коли суб'єкт впливу дійсно виявляється компетентним та кваліфікованим у вирішенні екологічних проблем. Тобто, таку форму впливу можна використовувати при наявних конгруентних зв'язках особистості, соціального середовища, у якому вона здійснює власне самопросування.

«Мода» як форма інформаційного впливу виявляється ефективною, якщо наслідування, яке складає її основу, стимулюється цілеспрямованим зараженням. При цьому важливими виступають фактори модності, до яких Д. В. Ольшанський відносить престиж, утилітарність, естетичність тощо [4]. Тобто, якщо екологічні норми стають престижними, а еко-активність стає необхідною для людей, які виступають представниками референтної групи, за допомогою ЗМІ стає можливим ефективне розповсюдження таких моделей для наслідування іншим.

«Взаємний обмін» як вплив передбачає обов'язковість здійснення відповідного акту «доброї волі». Такий вплив пов'язаний з почуттями моральних зобов'язувань і більшість людей, як правило, інтерналізує цю норму ще в дитинстві. Тому, дана форма впливу може виступати дієвим засобом щодо просування еко-норм та екоцентричних зразків поведінки.

«Обов'язковість і послідовність» виявляються такою формою нормативного впливу, яка виявляє безпосередню дію екологічних норм. Обов'язковість та послідовність як нормативні

якості особистості дуже високо цінуються оточуючими. Це стає запорукою вирішення складних завдань та утворює можливості для формування цінних стереотипів поведінки. Так, узяті на себе публічні зобов'язання з дотримання еко-норм, які є внутрішньо мотивованими стають активаторами й відповідної поведінки.

«Референтний вплив» заснований на ідентифікації індивіда з іншими. Такий вплив призводить до того, що індивід приймає норми референтної групи без їхнього критичного усвідомлення. Як зазначає Дж. Тернер, прихильність до інших збільшує значимість результатів, які контролюються референтною групою. Чим більше індивід прив'язаний до групи, тим вищою виявляється ціна його «вигнання» з неї [6]. Тобто, референтний вплив виявляється достатньо продуктивною формою впливу, який активує формування самосвідомості особистості, інтерналізацію нею еко-норм, які продукує референтна група.

«Влада та закон» як форма впливу є найбільш поширеною та дієвою. Це відбувається тому, що за нею знаходяться правові норми, які мають кодифікований та експліцитний характер. А головною умовою того, щоб цей вплив мав дієвий характер, виступає наявність соціального запиту (соціальні експектації) та відносна конгруентність еко-норм нормам права, моралі та соціальної взаємодії.

«Вправління» – це форма впливу, яка передбачає систематичне повторення (тренування) певних типів поведінки, з метою вироблення стійкої еко-активності. Наприклад, дієвим засобом «вправління» як форми нормативного впливу є техніка самопродукуючого переконання, яка була розроблена К. Левіном [1]. Дослідник на прикладі американських домогосподарок продемонстрував ефективність «собі-реклами» (англ. *self-sell*), яке ґрунтується на особистій участі (самопереконанні). Під час групової дискусії (популяризації вживання м'ясних субпродуктів) дослідник констатував, що з домогосподарок, які приймали участь у самопереконанні, більше одної третини стали використовувати у приготуванні їжі тельбуху. У той же час, серед домогосподарок, які прослухали тільки лекцію фахівця про користь м'ясних субпродуктів, таких виявилось у десять разів менше. Тобто, самопродукуюче переконання виявляється дієвою технікою впливу, оскільки джерелом його є «практично завжди надійне, заслуговуючи на довіру, поважне та прийнятне – власне «Я»» [1, с. 266].

Відносно формування еко-поведінки особистості виявляється доречним проведення групових дискусій стосовно дотримання еко-норм. Ми вважаємо, що основний зміст техніки самопро-

дукуючого переконання певною мірою виявляється конгруентним таким екологічним уявленням людини, як зв'язок живого організму з середовищем існування, взаємозалежності живих істот в екосистемі, біологічної рівновазі у природі, значенні докільця для життя людини та його ролі у функціонуванні екологічного тощо.

Таким чином побудова оптимальних відносин між людською спільнотою та природним середовищем її існування стає можливою на підставі розробки еко-орієнтованої системи координат життєдіяльності індивідів. Головними засобами побудови такої системи координат є соціально-психологічні впливи еко-орієнтованого змісту, за допомогою яких формуються природоцентричний та екоцентричний типи свідомості людей, що відповідають префігуративним і кофігуративним культурним моделям розвитку сучасного суспільства.

Висновки.

Побудова еко-орієнтованої системи координат життєдіяльності людини, за сучасних умов існування, передбачає формування у неї природоцентричної або екоцентричної свідомості. Такі типи свідомості, як ми вважаємо, найбільш відповідають кофігуративним і префігуративним культурним моделям, що набувають поширення в українському суспільстві. При цьому, дієвим шляхом формування екоцентричного ставлення індивіда до навколишнього середовища виступає система соціально-психологічних впливів, яка повинна бути адекватною культурним суспільним екстраполяціям. За цих умов дієвими формами соціально-психологічного впливу виявляються: авторитет, взаємний обмін, влада та закон, вправління, експертна оцінка, демонстрування, мода, обов'язковість і послідовність, прихильність, референтний вплив, соціальний доказ.

Разом із цим, висловлені положення потребують своєї верифікації, що зумовлює проведення низки емпіричних студій.

Список використаних джерел

1. Аронсон Э. Современные технологии влияния и убеждения. Эпоха пропаганды / Э. Аронсон, Э. Пратканис. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 543 с.
2. Львовичкіна А. М. Основи екологічної психології: Навч. посіб. / А. М. Львовичкіна. – К. : МАУП, 2004. – 136 с.
3. Максименко С. Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии) / С. Д. Максименко. – М. : Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. – 320 с.
4. Ольшанский Д. В. Психология масс / Д. В. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2001. – 368 с.

-
5. Скребець В. О. Екологічна психологія : онкопсихологічний практикум. Навчальний посібник / В. О. Скребець. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 336 с.
 6. Тернер Дж. Социальное влияние / Джон Тернер. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с. – (Серия «Концентрированная психология»).
 7. Чалдини Р. Психология влияния / Роберт Чалдини. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 256 с.

This article discusses the construction of the modern eco-oriented coordinate system of human activities, which is the prevalent nature centric ecologically centric model of personal consciousness. Emphasizes the position that cofigurativ and prefigurativ cultural extrapolation models considered correspond to consciousness. Proposes a system of social and psychological influences, which can be effectively involved in the process of formation ecologically centric personality consciousness.

Key words: *cofigurative culture, social and psychological impact, prefigurativ culture, eco-orientation, ecocentric consciousness.*